

Wacław Piotrowski

Zagadnienia socjalistycznych badań nad inteligencją

Przegląd Socjologiczny Sociological Review 11, 284-306

1957

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WACŁAW PIOTROWSKI — ŁÓDŹ

ZAGADNIENIA SOCJOLOGICZNYCH BADAŃ NAD INTELIGENCJĄ

Treść: Wstęp. — Niektóre problemy kształtowania się inteligencji w okresie przedwojennym. — Badania nad inteligencją podejmowane w minionym dziesięcioleciu. — Kursy przygotowawcze, uniwersytet i technikum włókiennicze jako przedmiot wznawianych badań. — Metody badań.

WSTĘP

W toczącej się od kilkunastu miesięcy na łamach czasopism społeczno-literackich dyskusji nad zagadnieniami współczesnej kultury niejednokrotnie poruszana jest sprawa wznawienia badań socjologicznych o współczesnej problematyce, jak również sprawa niefortunnych kolei badań dotychczasowych. Wyrażone w tej dyskusji poglądy mimo różnych kontrowersji zgodne są co do oceny ważności takich badań zarówno ze względu na potrzeby teorii, jak i praktyki społecznej¹.

Podnosząc sprawę ważności i potrzeby prowadzenia systematycznych badań współczesnych zjawisk społecznych nie należy zapominać o pewnej kategorii zainteresowań społecznymi problemami, znajdujących swój wyraz w publicystyce i reportażach ogłaszanych na łamach dzienników i czasopism. One bowiem od kilku lat stanowią podstawowe źródło naszej znajomości aktualnych, ważnych zjawisk społecznych, głównie zresztą takich, które swym występowaniem zakłócają planowy rozwój życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego. Cenne częstokroć wnioski i materiały zbierane dla celów publicystycznych mogą dać tylko fragmentaryczny obraz interesujących nas zjawisk, wymagających systematycznego badania dla ustalenia naukowej diagnozy i zastosowania

¹ Patrz artykuły J. Chałasińskiego, A. Schaffa i innych w „Przeglądzie Kulturalnym” w III i IV kwartale 1955 r., także artykuł S. J. Kurowskiego w „Dziś i Jutro”, 1955, nr 34.

odpowiednich środków terapii. Jeśli znajomość różnych przejawów życia społecznego naszego kraju nie ma nosić charakteru przypadkowego i dorywczego, musi się oprzeć na konkretnych materiałach zebranych w toku systematycznych badań naukowych, którym ogólna teoria socjologiczna dostarcza podstaw metodologicznych i wskazuje podstawowe tory analizy i interpretacji zjawisk.

Wspomniana wyżej dyskusja o potrzebie badań socjologicznych przyniosła już praktyczne konsekwencje. Od połowy ubiegłego roku w Pracowni Socjologicznej Polskiej Akademii Nauk przystąpiono do systematycznych badań nad kształtowaniem się klasy robotniczej oraz nowej inteligencji w okresie dziesięciolecia Polski Ludowej.

Możliwość prowadzenia badań nad tymi problemami łączy się najściślej z planowym reaktywowaniem badań społecznych, zaniechanych w latach poprzednich.

Podjęte badania, mówiąc bardzo ogólnie, mają za zadanie uchwycić na podstawie wybranych przykładów charakterystyczne procesy dokonujących się obecnie przeobrażeń struktury społecznej całego kraju. W tych podstawowych zamierzeniach poznawczych reaktywowane badania socjologiczne zbiegają się z jednym z ważniejszych aktualnych problemów światowej myśli socjologicznej, problemem przemian zachodzących po drugiej wojnie światowej w strukturze społecznej różnych krajów.

Badania nad przeobrażeniami struktury społecznej w okresie minionego dziesięciolecia w Polsce Ludowej przeprowadzane są obecnie w dwóch ośrodkach. Ośrodek warszawski koncentruje swoje prace na problemach związanych ze strukturą klasy robotniczej, procesach i drogach jej rozrostu oraz przeobrażeniach dokonywających się w jej świadomości. Terenem tych prac badawczych są nowoczesne wielkie zakłady przemysłowe utworzone w okresie realizacji planu sześcioletniego. W ośrodku łódzkim, zorganizowanym z części kadry pozostałej po dawnym łódzkim ośrodku socjologicznym oraz pracowników katedr ideologicznych łódzkich wyższych uczelni, rozpoczęto badania biegnące dwoma torami: a) są to badania odpowiadające problematyce warszawskich badań dotyczące klasy robotniczej prowadzone na terenie jednego ze starych łódzkich zakładów przemysłowych; b) badania przemian struktury społecznej obejmujące problemy kształtowania się nowej inteligencji, jej miejsca w społeczeństwie oraz pełnionych przez nią funkcji.

NIEKTÓRE PROBLEMY KSZTAŁTOWANIA SIĘ INTELIGENCJI W OKRESIE PRZEDWOJENNYM

Zainteresowanie socjologicznym problemem inteligencji posiada w łódzkim środowisku naukowym już z górą dziesięcioletnią tradycję.

Pierwszy wykład inauguracyjny w nowoutworzonym Uniwersytecie Łódzkim, wygłoszony przez prof. dra Józefa Chałasińskiego, nosił tytuł „Inteligencja polska w świetle swojej genealogii społecznej”. W kilka miesięcy później autor wykładu ogłosił jego rozszerzony tekst w osobnej rozprawie pt.: *Społeczna genealogia inteligencji polskiej*². „Studium to wychodzi w pracach Polskiego Instytutu Socjologicznego jako pierwsza publikacja z serii »Studium Problemów Chłopskich i Robotniczych«” — czytamy w przedmowie do pracy. Warsztat naukowy uniwersytetu utworzonego w mieście robotniczym, pozbawionym w okresie kapitalizmu nie tylko wyższych uczelni, ale także tradycji udziału w życiu intelektualnym kraju, udziału proporcjonalnego do wielkości i gospodarczo-społecznej roli ośrodka, zainicjował dyskusję o inteligencji. Długotrwałość i rozmiary dyskusji wyraźnie wskazywały, że podjęcie tematu inteligencji było wyrazem istotnych, aktualnych potrzeb społecznych.

„Sądzę — pisał J. Chałasiński — że zdać sprawę z tego, czym inteligencja polska jest jako fakt historyczny i socjologiczny, wypracować naukową socjologiczną teorię inteligencji — to znaczy stworzyć konieczny element społecznej świadomości inteligencji, bez czego nie może być kroku naprzód na drodze do nowej społecznej roli inteligencji w ludowym społeczeństwie przyszłości”³.

Szereg wypowiedzi dyskusyjnych wywołanych tą pracą, odnoszących się do społecznej genealogii inteligencji okresu kapitalizmu, przechodził ponad faktem, że inteligencja jako odrębna warstwa społeczna w rezultacie zmian stosunków gospodarczo-społecznych w Polsce po drugiej wojnie światowej stała się w pewnej mierze przeżytkiem. Podnosząc problem otwartych możliwości awansu zawodowego i kulturalnego dla mas robotniczych i chłopskich przeważnie nie uwzględniono wówczas w wypowiedziach zasadniczych przemian miejsca i roli inteligencji w strukturze całego narodu.

Ze społecznych przeobrażeń kraju wynikła potrzeba ujęcia sprawy nowopowstającej inteligencji jako nowego problemu społecznego i poznawczego. Obok „starej” inteligencji, ukształtowanej przed drugą wojną światową, powstawała w zmieniających się warunkach nowa inteligencja. Można nawet zaryzykować twierdzenie, że w ślad za nową inteligencją

² J. Chałasiński, *Społeczna genealogia inteligencji polskiej*, Łódź 1946.

³ Tamże, s. 57.

podążały szeregi inteligencji „starej” dostosowując się do nowej roli i sytuacji w społeczeństwie.

Na czym polegają podstawowe różnice między „nową” a „starą” inteligencją? Błędem byłoby przypuszczenie prowadzące problem różnicy tylko do zmian zachodzących w społecznym składzie tej warstwy, aczkolwiek nie można pominąć tej strony procesu, dla przyspieszenia którego powołano po wojnie wiele instytucji organizujących i ułatwiających przejście z szeregów robotniczo-chłopskich do inteligencji. Podstawy do ogólnego scharakteryzowania nowej inteligencji należy przede wszystkim szukać w danych charakteryzujących zmiany społeczno-kulturalne tej warstwy w ramach całego narodu.

Wiemy, że w okresie dwudziestolecia, a nawet wcześniej, pewna część inteligencji, w mniejszym czy większym procencie zależnie od aktualnych warunków ogólnych i lokalnych, wywodziła się z warstwy chłopskiej — oraz w dużo mniejszym stopniu — z klasy robotniczej. Franciszek Bujak podaje, że w końcu XIX w. w gimnazjach galicyjskich 40–50% uczniów stanowiła młodzież chłopska⁴. Chłopskie pochodzenie społeczne szeregu przedstawicieli rozmaitych dziedzin kultury i nauki polskiej wskazuje, że dla wybitnych jednostek dostęp do szeregów inteligencji był możliwy. Możliwy, nie znaczy jednak łatwy i powszechny. Według *Atlasu szkolnictwa wyższego* opracowanego przez H. Wittlinową skład społeczny słuchaczy wyższych uczelni w Polsce w roku akademickim 1934/1935 z punktu widzenia „środowiska społecznego ojca” przedstawiał się następująco: właściciele więksi (burżuazja i ziemiaństwo) — 9,1%, pracownicy umysłowi (wolne zawody, inteligencja zawodowa) 57,8%, właściciele mniejsi (drobnomieszczaństwo, kułacy) 19,4%, robotnicy i małorolni 13,7%⁵. Nie wnikając bliżej w kryteria podziału całej ludności na takie kategorie społeczne możemy stwierdzić na podstawie tego zestawienia, w jakim niewielkim procencie reprezentowane były na wyższych uczelniach w Polsce w okresie międzywojennym najliczniejsze części składowe społeczeństwa — klasa robotnicza i chłopstwo.

Przykłady przechodzenia dzieci chłopskich do inteligencji poprzez kształcenie w szkołach średnich i wyższych znane są w polskiej literaturze beletrystycznej i pamiętnikarskiej. Z literatury pięknej wystarczy wspomnieć postać Andrzeja Radka z *Szyfowych prac* Stefana Żeromskiego. Charakterystycznym przykładem z literatury pamiętnikarskiej jest poniższy wyjątek zaczerpnięty z opisu życia wiejskiego działacza-inteligenta sprzed pierwszej wojny światowej: „Zapisany został do gim-

⁴ Tamże, s. 16.

⁵ H. Wittlinowa, *Atlas szkolnictwa wyższego*, Warszawa 1937, s. 25.

nazjum bazylianów w Buczaczu, a umieszczony na tzw. «stancji» w prywatnym mieszkaniu niezamożnych ludzi. W Buczaczu przez cztery lata żył w warunkach bardzo ciężkich. Matka z wielkim wysiłkiem płaciła za stancję i dosyłała trochę żywności. Dorabiał sobie już wtedy lekcjami. Często był głód i chłód, i warunki higieniczne jak najgorsze, łącznie z otoczeniem ludzi zaraźliwie chorych [...] W Brzeżanach (w wyższym gimnazjum — W. P.) już zupełnie utrzymywał się z lekcji i jeszcze pomagał finansowo rodzicom [...] Maturę zdał z odznaczeniem ze szczególnym zamiłowaniem do literatury polskiej [...] Wkrótce pojechał do Lwowa i zapisał się na prawo. Zaczął się nowy okres biedy, biedy akademickiej. Znowu się niedojadało, a »nogi obute nieraz pozostawiały bose ślady«⁶.

Trudno powiedzieć, czy powyższe przykłady są typowe, zwłaszcza że odnoszą się do przelomu XIX i XX w. Wskazują one jednak na charakterystyczne trudności materialne związane z przechodzeniem młodzieży chłopskiej w szeregi inteligencji, pokonywane częściowo przy pomocy najbliższego otoczenia, a częściowo samodzielnie, czy wreszcie sporadycznie tylko przy pomocy społecznych instytucji.

W okresie międzywojennym podział słuchaczy wyższych uczelni według środków utrzymania przedstawiał się następująco: w roku akademickim 1934/1935 było „utrzymujących się głównie z zasiłków od rodziny — 68,8%, z własnych zarobków — 25,7%, ze stypendium — 5,5% (za stypendium uważa się nie tylko stypendia w gotówce, lecz również w naturze, jak mieszkanie, utrzymanie itp.)”⁷. Na pytanie, komu i kto przyznawał pomoc materialną w czasie studiów w formie stypendiów, rzuca pewne światło uwaga cytowanej autorki, że „w procencie słuchaczy utrzymujących się głównie ze stypendiów nie zachodzą w poszczególnych miastach znaczniejsze różnice. Zwraca uwagę tylko Łódź, gdzie tej grupy słuchaczy w r. 1934/1935 w ogóle nie było”⁸. Jasne jest, że w grupie studentów-łodzian w tym okresie dzieci rodzin burżuazyjno-przemysłowych nie potrzebowały pomocy stypendialnej.

Profesor Pigoń we wspomnieniach z lat swojej młodości pisze o innych jeszcze trudnościach i przeszkodach stojących przed chłopskim dzieckiem na drodze dojścia do warstwy inteligenckiej poprzez wyższe wykształcenie:

„Począłem się rozglądać w warunkach i wymaganiach studiów uniwersyteckich. Tutaj czekała trudność nowa nie mniejsza (od trudności

⁶ Z. Mańkowska-Wygodzina, *Instruktor Benedykt Wygoda. Więjczy działacze społeczni*, „Życiorysy inteligentów”, Warszawa 1938, s. 4, 5.

⁷ Wittlinowa, *op. cit.*, s. 31.

⁸ Tamże.

materialnych — W. P.). Dzisiejszy student humanistyki niełatwo zdoła ją sobie uprzytomnić [...] Dostaje się pod pieczołowitą opiekę asystentów, przechodzi przez pośredni alembik ćwiczeń, proseminariów, prowadzony niemal za rękę; w ten sposób wstępuje ostatecznie po stopniach w górę. O czymś podobnym nie było mowy za moich pierwszych lat uniwersyteckich, na naszym przynajmniej Wydziale Filozoficznym. Nie troszczono się tam wcale o początkujących. Nauka na wyższym poziomie szła swoją naturalną koleją, jak pociąg nie zatrzymujący się na przystankach. Wskocz w biegu, kiedyś zuch. Nie zdołasz? Tym gorzej dla ciebie. Miałem kłopoty z tym wskakiwaniem”⁹.

Niepowodzenia w przezwyciężaniu trudności wejścia do warstwy inteligencji poprzez wykształcenie jednocześnie stawiały jednostkę niejednokrotnie poza nawiasem środowiska macierzystego, bez perspektyw osiągnięcia w pełni zamierzonego społecznego awansu. J. Chałasiński w *Młodym pokoleniu chłopów* pisze:

„Niedoszły inteligent — oto jedyny produkt społeczno-kulturalny, jaki szkoły wyższe i średnie wytwarzają dla wsi. Produkt uboczny, odpadkowy, gdyż istotna funkcja tych szkół polega na wychowaniu młodzieży do warstwy inteligentkiej, a nie do warstwy chłopskiej [...]

Poczucie niepotrzebności i poczucie upośledzenia — to podstawowe przeżycie niedoszłego inteligenta, który wbrew woli powrócił do wsi. Jest niepotrzebny: nie ma bowiem określonego pozytywnie miejsca ani wśród inteligencji, ani w macierzystej społeczności wiejskiej. Czuje się upokorzony, ponieważ wyobraźniowa rola społeczna, do której się przygotowywał i którą odczuwał jako społecznie wyższą, pozostaje w jaskrawym kontraście z rolą, jaka realnie przypada w udziale społeczności wiejskiej, którą odczuwa jako społecznie niższą”¹⁰.

Trudności związane z przejściem do inteligencji wskazują na pewne charakterystyczne rysy tej warstwy w okresie do końca drugiej wojny światowej. Inteligencja w okresie kapitalizmu stanowiła nie tylko warstwę wyodrębnioną zawodowo. Była ona warstwą oddzieloną od mas narodu, wiążącą się ekonomicznie i kulturalnie z burżuazyjno-ziemiankimi kręgami kapitalistycznymi. Wejście do niej wymagało podporządkowania jednostki ekskluzywnym wzorom kulturalnym, wyrosłym na gruncie tradycji szlachecko-burżuazyjnych, obcych społecznie i ekonomicznie klasie robotniczej i warstwie chłopskiej.

⁹ S. Pigoń, *Z Kamborni w świat*, Kraków 1946.

¹⁰ J. Chałasiński, *O chłopską szkołę*, „Młode pokolenia chłopów”, t. IV, Warszawa 1938, s. 140, 143.

Biorąc ogólnie, tak pojęta inteligencja stanowiła przedmiot dociekań socjologiczno-kulturologicznych. Przykład stanowi wspomniana praca J. Chałasińskiego i tocząca się wokół niej dyskusja. Tematem tych dociekań była społeczna genealogia inteligencji, wskazująca społeczno-kulturalne tradycje wyodrębniające tę warstwę w ramach narodu, nie wnikająca natomiast bliżej w zagadnienie jej społecznego składu i źródeł rekrutacji.

Rewolucyjne przemiany stosunków społecznych w Polsce po drugiej wojnie światowej usunęły na plan dalszy tamtą problematykę badawczą, wskazując „nową” inteligencję — produkt aktualnych warunków społecznych — jako nowy przedmiot badań wymagający odmiennych metod obserwacji i analizy.

BADANIA NAD INTELIGENCJĄ PODEJMOWANE W MINIONYM DZIESIĘCIOLECIU

W lecie 1946 roku Polski Instytut Socjologiczny w Łodzi wspólnie z Instytutem Socjologicznym Uniwersytetu Łódzkiego podjął badania nad nowoutworzoną instytucją kursów przygotowawczych. Kursy te miały za zadanie przygotować do nauki na wyższych uczelniach młodzież, która posiadała wykształcenie tylko na poziomie szkoły powszechnej.

„Ciepły wiosenny wieczór w lokalu łódzkiego „Życia”, ktoś mówi o roku wstępnym: [...] Instytucja ta powstała, aby pomóc w zdobyciu wyższego wykształcenia młodzieży dotąd upośledzonej, stała się w rzeczywistości furtką dla karierowiczów. Samoucy pochodzenia robotniczego i chłopskiego nie czują się na siłach, aby przystąpić do weryfikacyjnego egzaminu. Na rok wstępny zapisuje się w przeważającej większości młodzież klas posiadających, uważając tego rodzaju drogę za najlepszą gwarancję dostania się na wysnioną medycynę czy farmację. Należy zmienić ten stan rzeczy pomagając ludziom, dla których zasadniczo został stworzony rok wstępny w przygotowaniu się, w usystematyzowaniu i pogłębieniu wiadomości. Padło słowo: kurs. Rozgorzała wielogodzinna dyskusja”¹¹ — czytamy o powstaniu koncepcji kursów przygotowawczych we wspomnieniach jednego z organizatorów tej instytucji.

Kursy przygotowawcze powstały jako jedna z licznych instytucji mających za zadanie ułatwić i przyspieszyć proces tworzenia się nowej

¹¹ W. Woroszyński, *Narodziny eksperymentu*, „Dziennik Łódzki”, 1947, nr 40.

inteligencji poprzez rekrutację spośród młodzieży robotniczej i chłopskiej jednostek odznaczających się aktywnością społeczną i zdolnościami. Wśród instytucji służących takim zadaniom można dla przypomnienia wymienić sześciomiesięczne kursy prawnicze, kursy felczerskie, kursy inżynieryjne itd. Zasadnicza różnica pomiędzy tymi przykładowo wymienionymi instytucjami a kursem przygotowawczym polegała na tym, że kursy stanowiły krok wstępny na drodze do uzyskania pełnego, normalnego wyższego wykształcenia, gdy natomiast tamte instytucje przygotowywały do określonych kategorii zawodów inteligentkich, stanowiąc bazę prowizorycznego zaspokojenia potrzeb kadrowych. Proces awansu społecznego odbywał się zresztą w tym okresie nie tylko poprzez zinstytucjonalizowane w sensie administracyjnym drogi. Powszechnym zjawiskiem było wysuwanie na stanowiska kierownicze w aparacie administracyjnym, gospodarczym i kulturalnym jednostek, które mimo braku formalnego przygotowania reprezentowały poważny zasób doświadczenia zawodowego i społecznego, pozwalający im podejmować i wykonywać odpowiednie zadania.

Podważenie poprzez kursy przygotowawcze tradycyjnej drogi na wyższe uczelnie wywołało w ówczesnym środowisku akademickim i wśród „starej” inteligencji dużo sprzeciwów i dyskusji. Opory przeciwko tej nowej instytucji wyrażały się w rozmaity sposób. Przykładem może być złośliwe „ogłoszenie” w lokalu Bratniaka następującej treści:

„Uwaga koledzy. Do nabycia większe ilości elementarzy (ułatwiona metoda szybkiego i poprawnego czytania i pisania języka polskiego). Są też podręczniki z zakresu wyższych klas szkoły powszechnej. Oferty kierować do sekcji wydawniczej wydziału 00 (dwuzerowego)”¹². Znajdowały też wyraz w formie artykułów dyskusyjnych zamieszczanych na łamach prasy codziennej i czasopism. „Zrozumiałe, że aby udostępnić jak najszerszym masom tej młodzieży [robotniczej i chłopskiej — W. P.] możliwość studiowania na wyższych uczelniach, trzeba ją przygotować i uzupełnić braki jej wykształcenia. Wiemy o tym, że młodzież ta była dotąd pod tym względem upośledzona. Nie wolno jednakże czynić zbyt śmiałych eksperymentów, które zamiast pozytywnych wyników dać mogą obniżenie poziomu wiedzy przyszłego inżyniera, lekarza czy magistra tej czy innej dziedziny [...]”

Zwróćmy uwagę na młodzież robotniczą i chłopską i starajmy się solidarniej uzupełnić jej średnie wykształcenie. Nie twórzmy pięciomie-

¹² Archiwum b. Instytutu Socjologicznego U. Ł., obecnie Zakładu Historii Filozofii i Myśli Społecznej U. Ł., teczka „Kursy Przygotowawcze” b. n.

siężnych pseudointeligentów, bo to wyjdzie na szkodę nie tylko społeczeństwu, ale i im samym”¹³ — pisał jeden z dyskutantów, student U. Ł.

Organizatorzy kursów przygotowawczych — młodzież studencka skupiona wokół AZWM „Życie” przy współudziale pozostałych organizacji: Wici, OMTUR, ZNMS — nie zawrócili z drogi pod wpływem tych głosów. Stawiali przed nową instytucją określone zadania nie tylko w związku z kształtowaniem nowej inteligencji, ale także w związku z potrzebą przemian ideologicznych i strukturalnych wyższych uczelni. W sprawozdaniu obserwatora Polskiego Instytutu Socjologicznego na ogólnopolskiej konferencji AZWM w sprawie kursów czytamy:

„Według stanowiska, na którym stoi przewodnicząca i ku któremu wszyscy się ostatecznie skłaniają, zadaniem kursów jest umożliwienie dostępu do studiów wyższych młodzieży, dla której przed wojną droga na uniwersytet była zamknięta ze względów społecznych i materialnych. Stąd przy rekrutacji kandydatów zwraca się uwagę na ich pochodzenie. Obok tego kursy mają wpłynąć na zmianę atmosfery na uczelniach wyższych, toteż słuchacze muszą mieć mocno skryształizowane poglądy, aby się nie ugiąć w atmosferze uniwersytetu”¹⁴.

Kilkuosobowy zespół badawczy, zorganizowany przez Polski Instytut Socjologiczny oraz Instytut Socjologiczny Uniwersytetu Łódzkiego, przystąpił do badań nad I Kursem Przygotowawczym po kilku miesiącach jego istnienia. Prócz kierownictwa w skład zespołu badającego wchodziłi młodzi studenci pierwszego po wojnie rocznika socjologii. Było to dla nich pierwsze bezpośrednie zetknięcie się z problematyką badań socjologicznych w terenie. Badania kształtowania się nowej inteligencji, nie mające żadnych wzorów w badaniach dawniejszych, wymagały opracowania założeń i środków postępowania badawczego zespołu zarówno w zakresie zagadnień metodologicznych, jak i technicznych trudnych do realizacji dla niedoświadczonych adeptów socjologii, stawiających pierwsze kroki w dziedzinie badań naukowych. Całość badań tego okresu można określić z jednej strony jako rodzaj praktyk badawczych przewidzianych programem studiów socjologicznych, z drugiej strony — jako eksperyment dydaktyczny i próbę nowych metodologicznych założeń. Stąd też badania nad kursami przygotowawczymi w tym zespole trwały stosunkowo krótko (większość prac została wykonana w przerwie waka-

¹³ Z. Zieleniewicz, *Eksperymenty — czy to słuszna droga?* „Dziennik Łódzki”, 1946, nr 119.

¹⁴ Sprawozdanie obserwatora z ramienia Polskiego Instytutu Socjologicznego w Łodzi z Ogólnopolskiej Konferencji AZWM w sprawie kursów przygotowawczych, Warszawa 16, 17 sierpień 1946, Archiwum Zakładu.

cyjnej pomiędzy pierwszym a drugim rokiem studiów, ustępując po kilku miesiącach potrzebom bieżących prac dydaktycznych nie pozwalających na wiązanie studentów socjologii z jednym tylko problemem badawczym.

Oprócz gromadzenia materiałów dotyczących powstania kursów przygotowawczych jako nowej instytucji i ich bieżącej historii przeważająca część prac badawczych koncentrowała się na analizie samej zbiorowości uczestników kursu — jako fragmentu zbiorowości wchodzącej do nowej inteligencji — a tym samym zmieniającej swoje dotychczasowe miejsce w strukturze społecznej narodu. Przeprowadzone badania wykazały, że społeczny skład młodzieży kursów przygotowawczych odpowiadał zadaniom, jakie przed tą instytucją stawali jej organizatorzy.

W ponad 500 osobowej zbiorowości uczestników I Kursu w Łodzi 58% stanowili słuchacze pochodzenia robotniczego, 26% chłopskiego, 12% rzemieślniczego i 4% inteligencja pracująca. 50% zbiorowości posiadało ukończoną szkołę powszechną, 2% nie miało ukończonej szkoły powszechnej — reszta od jednej do trzech klas gimnazjum ogólnokształcącego lub zawodowego, często z nauką przerywaną już w latach przedwojennych z powodu ciężkich warunków materialnych¹⁵. 84% tej zbiorowości stanowiła młodzież zrzeszona w społeczno-politycznych organizacjach młodzieżowych, poprzez które właśnie została zaagitowana i zwerbowana na kurs. Wiek 82% kursantów zamykał się w granicach 19—25 lat. Około 71% uczestników I Kursu po przejściu przez wszystkie sита selekcyjne w czasie trwania kursu i po zdaniu egzaminu przed Państwową Komisją Werefikacyjno-kwalifikacyjną znalazło się na roku wstępnym do wyższych uczelni w Łodzi¹⁶.

Z czym i po co kursисти znaleźli się na Kursie Przygotowawczym? Jak zorganizowali tam swoje życie i pracę? W tych pytaniach można ogólnie ująć problematykę zainteresowań badawczych nad zbiorowością kursistów, prowadzonych w 1946 r. w łódzkim ośrodku socjologicznym. Przedmiotem zainteresowań badawczych była więc charakterystyka młodzieży z kursów, decydującej się na długą i ciężką drogę walki o uzyskanie inteligenckiego zawodu przez wyższe wykształcenie, charakterystyka głównie z punktu widzenia losów życiowych, ambicji i zamierzeń, zainteresowań intelektualnych i kulturalnych, znajdujących obiektywne odbicie w procesie pokonywania trudności dydaktycznych i społecznych

¹⁵ A. Sekulska, *Absolwenci I Kursu Przygotowawczego i Roku Wstępnego — ich losy na Uniwersytecie Łódzkim* (praca magisterska), Łódź 1952, Archiwum Zakładu.

¹⁶ Dane liczbowe z materiałów dotyczących historii I Kursu Przygotowawczego, Archiwum Zakładu,teczka nr 43.

podczas pobytu na kursie. Zebrano materiał składający się z podań, życiorysów, wypowiedzi pisemnych na tematy: „Moja dotychczasowa praca i zamiary na przyszłość”, „Co mnie najbardziej interesuje i dlaczego postanowiłem studiować na uniwersytecie”, uzupełnionych szeregiem wywiadów z poszczególnymi kursistami. Ponadto opracowano dla całej zbiorowości karty indywidualne zawierające dane biograficzne i charakterystykę społeczno-zawodową poszczególnych kursistów¹⁷.

Trudno bez dokładniejszej analizy ocenić wartość zebranych materiałów, szczególnie materiałów opartych na subiektywnych wypowiedziach uczestników kursu, które zawierają wiele konwencjonalnych deklaracji idealizujących osobiste dążenie do awansu społecznego i ekonomicznego. Także w opisach losów życiowych podkreślanie społecznej krzywdy w okresie kapitalizmu i jednocześnie własnej pracy samokształceniowej w wielu wypadkach nasuwa podejrzenie celowego koloryzowania dla ułatwienia sobie wstępu na kurs czy też uzyskania pozytywnej oceny w czasie selekcyjnych egzaminów. Materiały te, chociaż jeszcze w pełni nie opracowane, pokazują wielką różnorodność postaw i dążeń kursistów wobec możliwości uzyskania wyższego wykształcenia. Oto co pisze młoda dziewczyna chłopskiego pochodzenia, ochotniczka wojska z r. 1945:

„Jestem członkiem Związku Walki Młodych od dnia 8 II 1946, wcześniej nie mogłam należeć, bo od dnia 2 II 1945 byłam w wojsku, pracowałam jako sanitariuszka w szpitalu ewakuacyjnym. Jestem panną, mam lat 20 i skończone 7 oddziałów szkoły powszechnej. Dalej nie mogłam się kształcić, ponieważ warunki nie pozwalały. Z poważaniem [podpis]”¹⁸.

Znajdujemy także obszernie opisy dawnych nie zrealizowanych zamiarów:

„Co do moich zamiarów, to zawsze chciałem się uczyć, ale dużo zawsze stawało mi na przeszkodzie. Pierwszym takim ważnym czynnikiem to brak środków materialnych na dalszą naukę. Zresztą ja, syn robotnika, nawet nie mogłem marzyć, aby zostać doktorem czy inżynierem. Zdawało mi się, że tymi ludźmi mogą zostać tylko ludzie uprzywilejowani [...] myślałem sobie, że jeśli ktoś się urodził w rodzinie robotniczej, to poza nawias tej rodziny nie wolno mu wyjść. Więc i ja musiałem stanąć za krosnem tkackim [...] Ale ja chciałem czegoś więcej niż pracy — chciałem jeszcze się uczyć. Dowiedziałem się, że w Łodzi są kursy włókiennicze i chciałem chociaż tam iść uczyć się. Prosiłem wtedy jednego z dyrektorów, aby pozwolił pracować tylko do południa (tak pracowałem jeden

¹⁷ Patrz N. Assorodobraj, *Kursy przygotowawcze a zagadnienie społecznej selekcji młodzieży akademickiej*, „Przegląd Socjologiczny”, t. IX, Łódź 1947, s. 124—143.

¹⁸ Archiwum Zakładu,teczka 12/I.

tydzień do południa, a drugi po południu). Wtedy dostałem odpowiedź »albo praca, albo nauka«, więc zrezygnowałem i wybrałem dalej pracę”¹⁹.

Powyższe materiały wybrane zupełnie przypadkowo wskazują możliwości uchwycenia w pełnym opracowaniu charakterystycznych rysów tej gromady młodzieży, która chce poprzez uzyskanie wyższego wykształcenia zmienić swoją dotychczasową sytuację zawodową, społeczną i kulturalną.

Materiały dostarczają także wielu innych informacji. Niektóre charakteryzują stosunek najbliższego środowiska do perspektyw wyjścia jednostki z jego ram. Tu też znajdujemy różne wypowiedzi poczynając od stwierdzenia: „Było inaczej na początku, rodzice niezbyt dobrze patrzyli na to (kształcenie), byłem potrzebną siłą roboczą w gospodarstwie (12 mórg ziemi). Teraz ojciec pogodził się z tym”²⁰ do opisu przytaczającego wypowiedź własnego ojca „wam zachciewa się uczyć, na panów chcecie wyjść i o lekkim chlebie żyć, nie pozwolę, niedoczekanie wasze”²¹.

Kontynuując badania nad zbiorowością kursistów I Kursu Przygotowawczego w Łodzi, a także następnych w latach 1947 i 1948 pracownicy i studenci zgrupowani wokół Instytutu Socjologicznego U. Ł. zajmowali się dalszymi losami absolwentów kursów. Badania w tym okresie dotyczyły przede wszystkim tych kursistów, którzy po ukończeniu roku wstępnego znaleźli się jako studenci na różnych wydziałach Uniwersytetu Łódzkiego lub innych uczelni. Zadaniem tych badań było stwierdzenie przydatności wyników pracy dydaktycznej kursów przygotowawczych do studiów uniwersyteckich oraz adaptacji byłych kursistów przez środowisko uniwersyteckie.

W wyniku tych prac badawczych powstało między innymi kilka prac magisterskich dotyczących losów absolwentów kursów przygotowawczych na poszczególnych wydziałach U. Ł. Na tych materiałach oparto pracę zawierającą ogólne podsumowanie losów kursistów w całej uczelni. W pracach tych porównywano postępy i wyniki w nauce grupy studentów absolwentów kursu i studentów z normalnym przygotowaniem przez szkołę średnią. Ponadto interesowano się także udziałem byłych kursistów w całokształcie życia kulturalnego i społecznego uczelni, ich życiem osobistym, rodzinnym itp.

Warto przytoczyć garść wniosków z wyników badań nad losami byłych kursistów U. Ł., opracowanych w niektórych pracach magisterskich studentów socjologii U. Ł.

¹⁹ Archiwum Zakładu,teczka 34/I.

²⁰ Archiwum Zakładu,teczka 55/I A.

²¹ Sekulska, *op. cit.*

„Do ostatniego roku studiów dochodzi większy procent studentów pochodzenia robotniczo-chłopskiego, a mniejszy inteligenckiego i innego”²². Studenci pochodzenia robotniczo-chłopskiego rekrutowali się w znacznym procencie z kursów.

„Większy procent kursantów ukończył studia niż maturzystów: 40,1% : 47,2%”²³.

„Kursanci przeciwstawili wiadomościom ogólnym maturzystów swoje lepsze, gruntowniejsze opanowanie wiadomości z kierunku studiowanego”²⁴.

„Oto grupa kursantów nie tylko że wywiązuje się z zadań naukowych, ale przoduje na odcinku pracy społeczno-politycznej, jest inicjatorem i współtwórcą przemian, jakie w ciągu ostatnich lat dokonywają się na studiach wyższych”²⁵.

Całość wyników przeprowadzonych badań pozwalała pozytywnie ocenić funkcję dydaktyczną i społeczną instytucji kursów.

Zainteresowanie łódzkiego ośrodka socjologicznego kursami przygotowawczymi wraz z przejściem na uniwersytet ich słuchaczy rozszerzyły się częściowo na całą zbiorowość młodzieży uniwersyteckiej. Badania odnosiły się przeważnie do zjawisk, które swym występowaniem wpływały niekorzystnie na bieg pracy uczelni, jak np. wpływ małżeństw studenckich na tok studiów młodzieży, nasilenia odpadu i odsiewu na poszczególnych kierunkach i rocznikach studiów oraz warunków życia i pracy młodzieży podczas studiów na uniwersytecie itd.

Charakteryzując ogólnie badania w zakresie omawianych zagadnień, przeprowadzane w łódzkim ośrodku socjologicznym w okresie miniego dziesięciolecia, można stwierdzić, że odnosiły się głównie do analizy warunków kształtowania się nowej inteligencji w ramach szkolnictwa wyższego na przykładzie U. Ł. Zajmowały się one także charakterystyką z pewnych punktów widzenia zbiorowości studenckiej, głównie tej jej części, która rekrutowała się z kursów przygotowawczych.

Należy podkreślić, że wspomniane badania dotyczące studentów U. Ł. prowadzone były z punktu widzenia doraźnych, praktycznych po-

²² M. Olczak, *Losy uniwersyteckie absolwentów Kursów Przygotowawczych na Wydziale Prawnym U.Ł.* (praca magisterska), Łódź 1951, Archiwum Zakładu.

²³ Tamże.

²⁴ M. Kapitułka, *Losy uniwersyteckie absolwentów Kursów Przygotowawczych na Wydziale Biologii i Nauki o Ziemi U.Ł.* (praca magisterska), Łódź 1951, Archiwum Zakładu.

²⁵ W. Milczarek, *Losy uniwersyteckie absolwentów Kursów Przygotowawczych na Wydziale Humanistycznym U.Ł.* (praca magisterska), Łódź 1951, Archiwum Zakładu.

trzeb terapii niepokojących zjawisk na terenie życia uniwersyteckiego. W tym okresie badań socjologicznych o celach ogólnopoznawczych, metodologicznych w ośrodku łódzkim już nie prowadzono. Badania prowadzone dla praktycznych celów zaniechane zostały w momencie zawieszenia dydaktycznej działalności łódzkiego ośrodka socjologicznego wraz z likwidacją studium nauk społecznych.

KURSY PRZYGOTOWAWCZE, UNIWERSYTET I TECHNIKUM WŁÓKIENNICZE JAKO PRZEDMIOT WZNOWIONYCH BADAŃ

Ogólnym założeniem podjętych w ubiegłym roku badań jest stwierdzenie, że rewolucyjne zmiany gospodarczo-społeczne zachodzące w Polsce od końca drugiej wojny światowej stworzyły warunki i potrzeby kształtowania się nowej inteligencji. Nową inteligencję, inteligencję ludową, charakteryzuje nie tylko jej skład społeczny, wynikający z dostępu do niej szerokich mas ludowych. Nowa inteligencja ludowa różni się przede wszystkim odmiennymi od inteligencji okresu kapitalistycznego funkcjami gospodarczo-społecznymi i kulturalnymi, powiązaniem z interesami i potrzebami podstawowych części narodu: klasy robotniczej i chłopstwa. Nowa inteligencja powiększa się liczebnie w wyniku wzrastającego zapotrzebowania społecznego. Tworzenie nowej inteligencji odbywa się wieloma drogami. Kogo dziś zaliczamy do nowej inteligencji i jakie kategorie zawodowe obejmuje ona obecnie? Jakie prawidłowości wyrażają proces przechodzenia jednostki od poszczególnych klas i warstw społecznych do inteligencji? Jaką rolę odgrywają w procesie kształtowania inteligencji poszczególne rodzaje instytucji kształcenia zawodowego i ogólnego? Jakie jest miejsce i rola nowej inteligencji w strukturze całego narodu, jakie jest miejsce i rola inteligenta w jego bezpośrednim środowisku zawodowym i społeczno-kulturalnym?

Wymienione wyżej pytania wskazują przykładowo na zakres problematyki prowadzonych aktualnie badań, których ogólnym zadaniem jest dostarczenie obiektywnych podstaw do naukowego określenia nowej inteligencji, określenia, którego nie jest w stanie dostarczyć publicystyka ani reportaże, a którego ważności i potrzeby wobec zadań rozwoju socjalistycznej gospodarki i kultury nie trzeba chyba szerzej uzasadniać.

W pierwszym etapie prowadzone obecnie badania ograniczono do trzech instytucji kształcących nową inteligencję, obejmując analizą zbiorowość, która przez kształcenie w tych instytucjach znalazła się w szeregach nowej inteligencji. Wybranymi instytucjami są: Kursy Przygotowawcze na wyższe uczelnie w Łodzi, Uniwersytet Łódzki i Technikum

dla robotników wysuniętych z przemysłu włókienniczego w Łodzi. Ograniczenie zasięgu badań spowodowane zostało przede wszystkim możliwościami technicznymi małego liczebnie oraz posiadającego niewielkie doświadczenie w prowadzeniu badań terenowych, zespołu. Przy wyborze samych instytucji, które miały się stać obiektem omawianych opracowań, wzięto przede wszystkim pod uwagę stosunkowo łatwy — z punktu widzenia możliwości przeprowadzania badań — dostęp do nich, zgromadzone w latach poprzednich materiały z ich terenu oraz ich bezpośrednią znajomość posiadaną przez członków zespołu badawczego.

Wybrany w ten sposób „teren” przeprowadzonych badań posiada, jak się wydaje, wiele cech korzystnych. Wybrane instytucje jako drogi kształtowania inteligencji mają z jednej strony wiele cech różniących je między sobą, z drugiej zaś strony reprezentują pewne podobne czy nawet wspólne zadania wobec społecznych potrzeb tworzenia tej inteligencji. Kursy przygotowawcze i technikum dla robotników są przykładami instytucji nowych, wyrosłych na gruncie potrzeb zorganizowania formalnych dróg awansu społecznego i zawodowego dla wyróżniających się aktywnością zawodową i społeczną przedstawicieli młodzieży chłopskiej i robotniczej. Uniwersytet jest przykładem drogi kształtowania inteligencji przez instytucję o formach względnie najbardziej tradycyjnych. Powiązanie uniwersytetu z kursami przygotowawczymi jest jednym z istotnych czynników wskazujących zmianę społecznych funkcji wyższych uczelni wobec potrzeb kształtowania nowej inteligencji, służącej innym celom i zadaniom niż w okresie kapitalizmu. Z tym ostatnim wiąże się także bezpośrednio rola uniwersytetu jako producenta wysokokwalifikowanych kadr pracowniczych niezbędnych do budowy gospodarki socjalistycznej, rola, w której uniwersytet spotyka się na płaszczyźnie wspólnych zadań społecznych z technikum przemysłowym.

Badania nad kursami przygotowawczymi dzielą się na dwa wzajemnie ze sobą powiązane działy. Celem ich jest mianowicie monograficzny opis samej instytucji i jej historii w okresie dziesięciolecia oraz analiza zbiorowości uczestników kursów w tym okresie. Pierwsze kursy przygotowawcze powstały, jak wiemy, w wyniku starań organizacji młodzieżowych, świadomych potrzeby kształtowania rewolucyjnych dróg dostępu ogółu młodzieży do wyższych uczelni.

Historia kursów przygotowawczych w Łodzi jest przykładem współdziałania czynników społecznych w procesie rewolucji kulturalnej, poprzedzających inicjatywą administracyjną powoływanie odpowiadających potrzebom społecznym nowych instytucji. Zadaniem monograficznego opisu instytucji kursów przygotowawczych jest zanalizowanie, a zarazem

utrwalenie tego rewolucyjnego eksperymentu społecznego, określenie jego społecznej roli w procesie tworzenia inteligencji ludowej. Opis ma ukazać rolę młodzieży zgrupowanej wokół kursów i na kursach, jej starania o zdobycie dla kursów miejsca w ramach istniejącego wówczas systemu kształcenia zawodowego i ogólnego, walkę o przewyższenie oporów społecznych wobec kursów, szczególnie ostro występujących w ówczesnym środowisku wyższych uczelni. Winien przedstawić wysiłki zmierzające do realizacji ambitnych zadań dydaktycznych stawianych uczestnikom kursu przez inicjatorów i organizatorów oraz przez grono pedagogiczne tej instytucji.

Wobec rozwoju sieci szkół średnich w okresie dziesięciolecia, z których w coraz szerszym zakresie korzystała młodzież robotnicza i chłopska, kursy przygotowawcze stopniowo zaczęły zmieniać swoje rewolucyjne znaczenie, stając się zamierzającą powoli instytucją pomocniczą dla kandydatów na słuchaczy wyższych uczelni nie posiadających wymaganej formalnie przygotowania (np. dla młodzieży koreańskiej przybyłej na studia do Polski w czasie czy bezpośrednio po wojnie koreańskiej). Opis ma ukazać zachodzące w społecznej funkcji kursów zmiany i odnieść je do aktualnych warunków ogólnych w zakresie potrzeb i możliwości średniego wykształcenia dla mas ludowych, a tym samym do przemian ogólnych warunków wychowania nowej inteligencji.

Jeśli wyżej scharakteryzowany fragment badań nazwiemy przygotowaniem monograficznego opisu instytucji kursów przygotowawczych, to drugą częścią tych badań będzie opracowanie monografii całej zbiorowości uczestników kursów przygotowawczych w okresie minionego dziesięciolecia. Dzieląc całą zbiorowość kursistów w związku z występującymi w wyniku analizy historii kursów poszczególnymi etapami zmieniającymi się funkcji instytucji, opis zbiorowości ma uchwycić jej charakterystyczne rysy występujące wobec tych zmian.

Wśród zagadnień, które wysuwają się na plan pierwszy przy opisie zbiorowości kursistów, należy wymienić ich losy społeczne i zawodowe przed przyjściem na kursy, ich zamierzenia i cele życiowe, jakie stawiali przed sobą idąc na kursy, drogi, którymi doszli do uczestnictwa w kursie. Ważne jest tutaj także ukazanie stosunku środowisk macierzystych kursistów do ich zamierzeń uzyskania awansu zawodowego i kulturalnego poprzez wyższe wykształcenie, uchwycenie przełamywania się indywidualnych i środowiskowych oporów wobec perspektyw wyjścia ze środowiska. Wiąże się z tym także bezpośrednio zagadnienie stosunku byłych kursistów do środowiska macierzystego po wyjściu z kursów czy po uzyskaniu wyższego wykształcenia, czy też po odpadnięciu względnie

odświecie w jakimś momencie nauki. Prócz charakterystyki kursistów przed ich przyjściem na kurs przygotowawczy badania obejmują zagadnienia dotyczące losu kursistów po opuszczeniu kursu, czy to na wyższych uczelniach, czy w środowiskach pracy zawodowej. Bada się także losy tych kursistów, którzy ukończyli studia wyższe, w ich obecnych funkcjach zawodowych, społecznych i kulturalnych.

Fragment ten, będący końcowym etapem analizy instytucji kursów przygotowawczych i ich uczestników, wiąże się z podstawowym problemem całości prowadzonych obecnie badań — roli i miejsca inteligencji z wykształceniem więcej niż średnim w całości społeczeństwa z punktu widzenia jej funkcji zawodowych, społecznych i kulturalnych. Problem ten jest podstawowy także w badaniach związanych z dziesięcioletnią działalnością Uniwersytetu Łódzkiego, z którymi badania nad kursami łączą się nie tylko w ogólnych założeniach problematycznych, ale również przez bezpośrednie powiązanie kursów i uniwersytetu jako ogniw jednego łańcucha procesu dydaktyczno-wychowawczego.

W badaniach dotyczących Uniwersytetu Łódzkiego opis monograficzny samej instytucji nie stanowi odrębnej części prac badawczych. Głównym przedmiotem zainteresowań badawczych związanych z uniwersytetem jest przede wszystkim sama zbiorowość studentów, a właściwie byłych studentów — obecnych przedstawicieli nowej inteligencji.

Przedmiotem badań w tym dziale jest, jak wspomniano wyżej, przede wszystkim zbiorowość, która przeszła przez mury uczelni w okresie dziesięciolecia, a właściwie wybrana z całości reprezentacja tej zbiorowości. Dotyczy to absolwentów uczelni w latach akademickich 1948/1949, 1951/1952 oraz 1954/1955, czyli że wybrana reprezentacja obejmuje studentów z trzech zmieniających się w okresie dziesięciolecia typów uniwersyteckiego wykształcenia: studiów magisterskich według dawnych przepisów, trzyletnich studiów zawodowych i studiów magisterskich nowego typu.

Punktem wyjścia badań tej reprezentacji ogółu studentów U. Ł., czyli wybranej zbiorowości, jest skład społeczny studiującej młodzieży, jego zmiany w wyodrębnionych okresach, jak również skład społeczny studentów na poszczególnych kierunkach studiów i zachodzące w nim zmiany związane z procesami ogólnych przemian zachodzących na Uniwersytecie w okresie dziesięciolecia. Prócz pochodzenia społecznego badania obejmują dalsze elementy charakterystyki personalnej członków badanej zbiorowości, a więc rodzaj wykształcenia przed przyjściem na uniwersytet, wiek, historię pracy zawodowej i społecznej przed studiami i w czasie studiów, warunki materialne, postępy w nauce na uczelni,

stan cywilny itd. Ta charakterystyka personalna, społeczna, zawodowa i polityczna badanej zbiorowości stanowi tło ogólne, do którego odniesiony jest podstawowy problem tego fragmentu badań, a mianowicie rola Uniwersytetu Łódzkiego w procesie kształtowania nowej inteligencji, a ściślej biorąc — rola wyższego wykształcenia w społecznych, zawodowych i kulturalnych funkcjach nowej inteligencji.

Nie chodzi tu oczywiście o opis abstrakcyjnie pojętej wartości tytułu magistra czy dyplomu ukończenia szkoły wyższej. Badania mają ukazać konkretny historyczny obraz podnoszenia ogólnego kulturalnego poziomu i wzrastania kwalifikacji zawodowych nowej inteligencji poprzez coraz liczniejszy udział w niej ludzi posiadających wyższe wykształcenie. Badania mają ponadto wykazać, jak trzy zmieniające się w badanym okresie typy uniwersyteckiego wykształcenia — magisterium oparte na przedwojennych założeniach programowych i dydaktycznych, dyplom zawodowy skróconych studiów uniwersyteckich opartych na nowych programach i socjalistycznej dyscyplinie studiów i wreszcie studia magisterskie nowego typu — kształtowały naukową, kulturalną i zawodową funkcję uniwersytetu.

Jak się w tym okresie kształtował społeczny, intelektualny i zawodowy profil absolwentów uczelni? Do jakich konkretnych dziedzin gospodarki i kultury narodowej, do jakich konkretnych funkcji zawodowych, na jakie stanowiska w zawodzie odchodzili w badanym okresie studenci uniwersytetu z różnych kierunków studiów na poszczególnych wydziałach uczelni? Jaki jest udział tej nowej, posiadającej wyższe wykształcenie, inteligencji w życiu społecznym, politycznym i kulturalnym środowisk, z którymi związana jest przez swoją pracę zawodową i w życiu całego społeczeństwa? Jakie są dążności tej inteligencji, jakie ambicje społeczne i zawodowe oraz konkretne możliwości ich realizacji? W czym wyrażają się wartości intelektualne i kulturalne, które grupa ta wyniosła z uczelni i kształtuje dalej biorąc udział w życiu społecznym — oto podstawowe pytania, na które szukają odpowiedzi badania prowadzone nad absolwentami Uniwersytetu Łódzkiego.

Tak zwane „profile zawodowe absolwentów”, jakie znajdujemy w programach każdego kierunku uniwersyteckich studiów, spełnić mogą tylko rolę, gdy porówna się planowane funkcje uniwersytetu w zakresie przygotowywania kadr zawodowych z rzeczywistymi jego osiągnięciami. Badania mają wykazać gdzie, w jakich zakładach pracy, w jakich grupach zawodowych, na jakich stanowiskach, z jakimi uposażeniami znaleźli się absolwenci uniwersytetu, a także wskazać, jak przedstawiają się ich możliwości zawodowego awansu. Zestawienie charakterystyki

personalnej poszczególnych członków zbiorowości z rodzajami ich obecnej pracy zawodowej pozwoli uchwycić społeczną funkcję uczelni w zakresie podnoszenia kwalifikacji zawodowych i ogólnych nowej inteligencji w okresie minionego dziesięciolecia oraz pozwoli stwierdzić różnice w tym zakresie w poszczególnych etapach dziesięcioletniej historii uniwersytetów, zmieniających dydaktyczno-naukową organizację i ideowe oblicze.

W tej części badań ważna jest również analiza społecznej funkcji komisji przydziałów pracy, działających na podstawie założeń narodowego planu gospodarki i kultury, w stosunku do młodzieży kończącej studia po reformie studiów dawnego typu. Szczegółowym zagadnieniem będzie tu przede wszystkim wpływ komisji na praktyczne kształtowanie się „zawodowych profili” absolwentów poszczególnych kierunków studiów, a w związku z tym zmniejszanie się atrakcyjności niektórych kierunków oraz zjawisko oceny w oczach opinii społecznej studiów uniwersyteckich jako drogi wejścia do inteligencji wobec szans i możliwości życiowych, jakie te studia przynoszą.

Zbiorowość będąca przedmiotem badań obejmuje obok stanowiących przeważającą większość absolwentów uniwersyteckich posiadających dyplomy magisterskie lub zawodowe także tych, którzy opuścili uczelnie przed końcem studiów. Na tę kategorię składa się tak zwany „odsiew”, tj. studenci, którzy opuścili uczelnię na skutek niewypełnienia nałożonych na nich zadań dydaktycznych (nie zdane egzaminy, nie zaliczone zajęcia itd.), oraz tak zwany „odpad”, obejmujący wszystkich tych, którzy przerwali studia z najrozmaitszych innych powodów (właściwie pojęcie „odsiew” nabrało dopiero praktycznego znaczenia w okresie wprowadzenia na wszystkich kierunkach dyscypliny studiów i łączącego się z tym terminowego zdawania egzaminów i ograniczonego czasu studiów). Badanie tej części całej zbiorowości obejmuje te same elementy, co i badanie części normalnie kończących studia. Ponadto przedmiotem zainteresowania są przyczyny opuszczenia studiów zestawione z przebiegiem i wynikami nauki na uczelni. Zestawienie karier uniwersyteckich tych dwóch grup — osób z ukończonymi studiami i ze studiami przerwany — dostarczy dodatkowych elementów do określenia społecznej funkcji uniwersytetu i roli wyższego wykształcenia w ramach całej nowej inteligencji, jak również oświetli aktualne znaczenie wspomnianego już przedtem problemu losów społecznych i indywidualnych „odpadu”.

Badania Technikum Włókienniczego dla Robotników Wysuniętych stanowi trzeci dział badań zagadnienia powstawania inteligencji ludowej. Ta niewątpliwie „nowa” droga tworzenia inteligencji zawodowej, acz-

kolwiek powstała w wyniku — ogólnie biorąc — podobnego zapotrzebowania społecznego jak kursy przygotowawcze, różni się od nich zasadniczo. Różnice te dotyczą zarówno genezy samej instytucji, jak i jej zadań oraz spełnianych przez nią funkcji społecznych. Upraszczając w pewnym sensie genezę instytucji można ją określić jako wyraz „administracyjnego” kierowania procesem awansu społecznego, uwarunkowanego rewolucyjną sytuacją gospodarczą i kulturalną.

Technikum Włókiennicze, o którym mówimy, powstało jako instytucja ujmująca w organizacyjne ramy proces awansu zawodowego i społecznego wysuwanych przez zakłady przemysłowe robotników, wyróżniających się zdolnościami i społeczną postawą. Było więc drogą tworzenia zawodowej inteligencji technicznej z przedstawicieli jednej klasy w ramach jednej gałęzi przemysłu. Absolwenci Technikum mieli stać się „oficerami produkcji”, zaspokajając potrzeby kadrowe nie tylko w macierzystych zakładach, w których pracowali przed rozpoczęciem nauki, ale także na terenie nowopowstających poza Łodzią zakładów przemysłowych. Mieli oni stanowić pionierskie kadry inteligencji technicznej, współdziałające przy realizacji planów rozbudowy gospodarki narodowej. Stąd też odejście ich od produkcji nie pociągało dla nich konsekwencji materialnych, gdyż otrzymali pełne dotychczasowe wynagrodzenie obok bezpłatnego utrzymania i mieszkania w internacie. Dogodne warunki nauki, opieka i pomoc w czasie jej trwania, konkretne perspektywy awansu zawodowego po ukończeniu Technikum (nie zawsze poprawy materialnej) stwarzały z tej instytucji szczególnie przykładowy przykład nowej drogi kształcenia przedstawicieli klasy robotniczej do określonej nowej roli jako inteligencji zawodowej.

Podobnie jak w badaniu instytucji kursów przygotowawczych prowadzone badania można by podzielić na dwa zasadnicze wiążące się ze sobą i wzajemnie uzupełniające działy. Pierwszy z nich to także, jak w badaniu kursów przygotowawczych, monograficzny opis samej instytucji, rzucony na tło sytuacji w przemyśle włókienniczym. Obejmuje on stan przemysłu włókienniczego w okresie dziesięciolecia, analizowany głównie z punktu widzenia wpływu na program szkolenia w samym technikum i innych typach szkół zawodowych oraz szkolenia zawodowego w przemyśle włókienniczym. Dalej opracowanie ma dotyczyć zagadnienia charakterystyki specjalizacji zawodowej w ramach przemysłu włókienniczego, hierarchii funkcji w procesie produkcyjnym oraz warunków podnoszenia kwalifikacji zawodowych i dróg awansu w ramach zakładów produkcyjnych.

Opis samego technikum poza zagadnieniem jego genezy i celów, dla których zostało ono powołane, obejmuje programy nauczania i organizację procesu dydaktyczno-wychowawczego, metody rekrutacji do szkoły oraz zagadnienia odsiewu w czasie rekrutacji i w czasie nauki. Oczywiście opis ma charakter dynamiczny, zakłada analizę zmian charakteru i zadań instytucji w okresie od jej powstania w r. 1946 do chwili obecnej.

Drugi dział zagadnień badań dotyczy samej zbiorowości słuchaczy tej szkoły w ciągu całego okresu jej istnienia.

Zasadniczy schemat badań zbiorowości ma na terenie technikum wiele punktów wspólnych z badaniem zbiorowości absolwentów Uniwersytetu Łódzkiego i Kursów Przygotowawczych. Chodzi tutaj o uchwycenie pochodzenia społecznego, historii pracy słuchaczy technikum, ich stażu zawodowego, politycznego i społecznego, ich roli w zakładzie pracy i we własnym środowisku przed wstąpieniem do technikum, losów w samym technikum oraz, co najważniejsze, dalszej kariery społecznej i zawodowej po ukończeniu uczelni. Część badań dotyczy też życia zbiorowości słuchaczy na poszczególnych kursach technikum w czasie nauki. Chodzi tu o przedstawienie roli organizacji partyjnej i młodzieżowej w organizowaniu życia społeczno-politycznego i nauki na kursie, organizacji życia kulturalnego kursistów oraz zagadnień ich życia codziennego w czasie pobytu w technikum. Dalsza analiza dotyczy społecznej i zawodowej roli absolwentów technikum w nowych miejscach pracy otrzymanych po ukończeniu szkoły. Badania te przeprowadzone będą w wybranych zakładach przemysłu włókienniczego, gdzie po skończeniu technikum znalazły się większe grupy absolwentów.

METODY BADAŃ

W zakresie realizowanych aktualnie badań nad nową inteligencją można odróżnić dwa zasadnicze typy socjologicznej analizy i wiążące się z tym zróżnicowanie metod samego postępowania badawczego.

Analiza ta ma z jednej strony charakter badań ilościowych, odnoszących się głównie do scharakteryzowania z różnych punktów widzenia objętych badaniami zbiorowości, a więc byłych słuchaczy Kursów Przygotowawczych, byłych studentów Uniwersytetu Łódzkiego i byłych uczniów Technikum Włókienniczego dla Robotników Wysuniętych. Podstawowym narzędziem badań w tym dziale są skonstruowane w zasadniczych elementach jednolicie „karty indywidualne”, służące do opisu każdego poszczególnego członka badanych zbiorowości, głównie w oparciu o archiwa materiałów personalnych badanych instytucji, uzupeł-

niane za pomocą listów ankietowych czy przeprowadzanych wywiadów z członkami badanych zbiorowości. Karty indywidualne zawierają te wszystkie cechy, które mogą być określone w sposób jednoznaczny (np. wiek, płeć, ilość lat pracy, przynależność społeczna i organizacyjna, przeciętna wyników nauczania, wysokość zarobków itd.). Skonstruowanie dla wszystkich badanych zbiorowości karty indywidualnej według tych samych zasadniczych założeń i w stosunku do tych samych podstawowych elementów indywidualnych charakterystyk pozwala na przeprowadzanie porównań i wykrywanie zbieżności nie tylko wewnątrz poszczególnych badanych zbiorowości, ale także pomiędzy nimi. Ten element metody badawczej pozwala na wyprowadzenie wspólnych wniosków i podsumowanie wyników badań prowadzonych na terenie instytucji o zasadniczo dość odmiennej strukturze i różnych konkretnych zadaniach.

Druga część przeprowadzanej i projektowanej analizy nosi charakter opisowy, a raczej jakościowo-opisowy, gdyż i w pierwszym wypadku mamy do czynienia z opisem, tylko że opartym na elementach dających się zliczyć i w formie konkretnych wyników liczbowych porównywać. Ten dział analizy rozpada się z kolei na dwa odrębne rodzaje metod badawczych związanych z odmiennymi typami materiałów stanowiących podstawę do podsumowania i wyciągnięcia ostatecznych wniosków. Jeden z tych dwóch typów materiałów to wszelkiego rodzaju materiały archiwalne badanych instytucji, zawierające dokumenty odnoszące się do historii instytucji, jak np. sprawozdania z działalności, urzędowe akta dotyczące powoływania instytucji, nadające jej ramy prawno-administracyjne czy wprowadzające zmiany w ich administracyjną i funkcjonalną strukturę. Materiały te stanowią przede wszystkim podstawę do wspomnianych wyżej opisów monograficznych.

Drugi typ materiałów to wszelkiego rodzaju dokumenty osobiste. W ich zakres wchodzi zarówno oficjalne podania, życiorysy własnoręcznie pisane przez członków badanych zbiorowości, jak i wszelkiego typu wypowiedzi indywidualne zbierane za pomocą części opisowych listów ankietowych, przeprowadzanych wywiadów, a także w formie konkretnych wypowiedzi pisemnych na określone potrzeby badawczych tematy. Te ostatnie zbierane są przy pomocy specjalnie przygotowanych konkursów urządzanych wspólnie z innymi zainteresowanymi instytucjami, jak np. czasopisma społeczno-kulturalne. W tym zakresie została nawiązana współpraca z pismem młodej inteligencji „Po prostu”. Ta ostatnia kategoria materiałów odnosi się głównie do projektowanych dalszych badań nad nową inteligencją.

Materiały typu dokumentów osobistych zostaną wykorzystane do opisu takich zagadnień, jak rola nowej inteligencji w ogólnych procesach rewolucyjnych przeobrażeń społecznych, powiązania nowej inteligencji z macierzystymi klasami i środowiskami czy wreszcie całokształt problemów wchodzących w zakres aktualnej historyczno-społecznej samowiedzy tej warstwy.

Wśród pomocniczych metod badawczych stosowanych w zakresie analizy jakościowej wspomnieć także należy o pewnej ilości lustracji przeprowadzanych na terenach wybranych zakładów pracy, zatrudniających większe grupy członków badanych zbiorowości. Ten typ badań ma dostarczyć materiałów do scharakteryzowania miejsca, roli i funkcji zawodowych, politycznych, społecznych i kulturalnych członków badanych zbiorowości w bezpośrednich środowiskach ich aktywności zawodowej i społecznej.

*
* *

Zadaniem przeprowadzanych aktualnie i projektowanych badań kształtowania się nowej inteligencji w Polsce Ludowej jest wykrycie i opis podstawowych prawidłowości występujących w procesach naszej rewolucji społeczno-kulturalnej, tworzących nową inteligencję. Wyniki badań wzbogacą naszą społeczno-historyczną wiedzę o tym przedmiocie. Posłużą one także do planowania polityki kulturalnej i społecznej, mającej na celu właściwe kształtowanie przebiegu procesów społecznych zmieniających strukturę całego narodu.